Het leven van Jezus voor de jeugd

Analyse en Bibliografie

Het leven van Jezus

voor de jeugd 1779-2024

Cees Houtman

j/groen

De uitgave kwam tot stand met steun van:

Stichting De Vrijzinnige Fondsen
Stichting Zonneweelde

Gilles Hondius
Foundation

Het leven van Jezus voor de jeugd 1779-2024
Analyse en Bibliografie
Cees Houtman

ISBN 9789088974762
NUR 700

Ontwerp omslag: Studio Sien
Omslagbeeld: portret van Jezus; paneel van Jacob de Wit (1695-1754). Collectie Museum W te Weert
Opmaak binnenwerk: Corné van der Horst

© 2026 Groen – Jongbloed Media
Onderdeel van Jongbloed Uitgeverij BV
Celsiusweg 41, 8912 AM Leeuwarden
verkoop@jongbloedmedia.nl
+31 (0)88 326 33 40

Alle rechten voorbehouden. Geen enkel deel van dit boek mag worden gebruikt voor het trainen van kunstmatige intelligentie. *All rights reserved, including those for text and datamining, AI training and similar technologies.*

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

www.jongbloedmedia.nl

Woord vooraf

Dit boek is min of meer het vervolg op *Bijbelse geschiedenis herverteld. Woord en beeld – Vraag en antwoord* dat in 2010 van de pers kwam. Daarin presenteerde ik een omvangrijke bibliografie van talloze kinderbijbels, leerboekjes, handboeken en poëtische geschriften over de bijbelse geschiedenis en analyseerde ik de wijze waarop een viertal gedeelten uit het Oude Testament door hervertelling is weergegeven. In dit boek geef ik een overzicht van de vele geschriften die vanaf de achttiende eeuw speciaal voor de jeugd over het leven van Jezus zijn geschreven en in *Bijbelse geschiedenis herverteld* buiten beschouwing zijn gebleven. In het analytische deel laat ik zien welke beelden van Jezus in de hervertelling zijn opgetrokken op de nieuwtestamentische verhalen over hem.

18-9-2025
Cees Houtman

Inhoud

Woord vooraf 5

ANALYSE

1. Inleiding 11

Doel en opzet 11

De zin en het nut van de beschrijving van het leven van Jezus voor de jeugd 11

Geloofsopvoeding (11) – *De moraal* (12) – *Meer dan Jezus* (13) – *Godsbeeld* (13) – *Visie op de joden* (14)

De hervertelling van het leven van Jezus als een doorlopend verhaal 16

De evangeliënharmonie (16) – *De harmonistiek nader belicht* (17)

De hervertelling van het leven van Jezus door onderwerpen of taferelen 19

De invloed van het literair- en historisch-kritisch onderzoek 20

Literaire vormen 21

De hervertelling (21) – *De samenspraak* (24)

Literaire kenmerken 26

Dramatisering (26) – *Karakterisering van personen* (28) – *Adaptatie aan de tijd en de cultuur van de herverteller* (29)

Verschillen tussen de protestantse en rooms-katholieke hervertellingen 30

Tekstverwijzingen? (30) – *Gebruikmaking van legendarische stof* (30)

Het leven van Jezus en de rooms-katholieke geloofsleer 31

De goddelijke kindervriend (31) – *Mariologie* (32) – *De strijd tegen de zonde* (33) – *De sacramenten* (34) – *De ambten* (37) – *Terugblik* (39)

Verbeelding: hoe zag Jezus eruit? 40

2. Jezus: Gods zoon incognito op aarde 44

Inleiding 44

Jezus' identiteit 44

Zoon van God (44) – *God en mens* (45)

Jezus' familie 47
Maria (47) – *Jozef* (49) – *Broers en zussen* (49)
Jezus' jeugd 50
Gewoon, maar toch bijzonder (50) – *Opgeleid tot timmerman* (50) – *Godsdienstige opvoeding* (51)
Jezus als volwassen persoon 51
Jezus als de volmaaktste mens 53
De jonge Jezus als voorbeeld voor de jeugd (53) – *De volwassen Jezus als voorbeeld voor de jeugd* (55)
De metamorfose van Jezus 56
Verbeelding 58

3. Jezus: het doel van de komst van Gods zoon op aarde 63
Inleiding 63
De rooms-katholieke opvattingen 65
Door de kerkelijke leer gestempeld: Jezus ontsluit de hemelpoort (65) – *Aangestoken door de Verlichting: Jezus is vooral leraar en voorbeeld* (65) – *Goed doen als middelpunt van het evangelie* (66)
De protestantse opvattingen 67
De orthodoxe opvatting: Jezus sterft voor zondaren (67) – *In de ban van de Verlichting: Jezus is leraar en voorbeeld* (69) – *Orthodox en verlicht* (71) – *Trouw aan de orthodoxe opvatting* (73) – *Een scala aan opvattingen* (73)
Tot besluit 75

4. Jezus als leraar 76
Jezus, de leraar: icoon van het verlichte christendom 76
Inleiding (76) – *De moraal als de kern van de door Jezus gepropageerde godsdienst* (77) – *Het voorbeeld voor verlichte christenen* (78) – *Meer dan een groot leraar en anders dan het gangbare beeld* (79)
Jezus herinterpreteert bestaande voorschriften 79
Inleiding (79) – *Jezus' uitleg van het sabbatsgebod* (80) – *Het sabbatsgebod in de hervertelling* (81) – *Het sabbatsgebod en de zondagsviering* (82) – *Het sabbatsgebod als voorbeeld van joods wetticisme* (84) – *Jezus als de vernieuwer van het sabbatsgebod* (84) – *Verbeelding* (85)

Jezus als de verhalenverteller 86
Inleiding (86) – *De gelijkenis van de verloren zoon* (86) – *De presentatie van de gelijkenis in de hervertelling* (87) – *Adaptatie aan de tijd en de cultuur van de verteller* (90) – *Verschuivingen en andere afwijkingen* (91) – *De hervertellingen onder de loep genomen* (92) – *De parabel als bekeringsverhaal* (94) – *Uit de gelijkenis afgeleide moraal* (96) – *Een heel bijzonder verhaal* (98) – *Verbeelding* (99)

5. Jezus en het wonder 103
Het fenomeen wonder 103
Inleiding (103) – *Twee negentiende-eeuwse predikanten over het wonder* (103) – *Vragen rondom het wonder* (105) – *Gebeuren wonderen ook nu nog?* (107) – *Het wonder: historisch onwaarschijnlijk?* (107) – *Het wonder opnieuw gewogen* (109)
Het dochtertje van Jaïrus 110
Inleiding (110) – *Jaïrus* (111) – *Enscenering* (112) – *Het meisje vóór en na de komst van Jezus* (114) – *De moeder* (116) – *De reactie van de ouders* (117) – *Betekenis en lessen* (118) – *Adaptatie* (121) – *Verbeelding* (121)
De jongeman in Naïn 124
Inleiding (124) – *Enscenering* (125) – *De moeder* (126) – *Jezus* (127) – *De jongeman voor en na de komst van Jezus* (128) – *De reactie van moeder en zoon* (129) – *De reactie van de omstanders* (130) – *Betekenis en lessen* (130) – *Vrijwel geen adaptatie* (132) – *Verbeelding* (133)
Lazarus in Betanië 136
Inleiding (136) – *Jezus* (138) – *Enscenering* (140) – *Reacties* (142) – *Betekenis en lessen* (144) – *Adaptatie* (146) – *Verbeelding* (147)

6. Het wonder en Jezus 150
Inleiding 150
Hemelvaart of tenhemelopneming? (150) – *Het karakter van de hervertellingen* (151)
De tenhemelopneming 152
De aanloop naar de tenhemelopneming (152) – *De tenhemelopneming* (153) – *De hemelvaart als de dominante voorstelling* (156) – *De getuigen*

van de tenhemelopneming (157) – *Het doel van de tenhemelopneming* (158) – *Aan de rechterhand van God* (160) – *De hemel als vaderland* (162)
De terugkeer van Jezus op aarde 164
Pinksteren zonder Hemelvaart 166
Verbeelding 166

7. Jezus als de kindervriend 169
Kindervriend, een Jezus toegedichte benaming 169
Inleiding (169) – *De bijbelse achtergrond van de vertellingen over Jezus als de kindervriend* (170)
De vertellingen over Jezus als de kindervriend 170
De inkleuring (170) – *Niet één keer, maar vele malen zegende Jezus kinderen* (174) – *Het koninkrijk der hemelen is er voor (wie gelijk zijn aan) kinderen* (174) – *Het koninkrijk der hemelen* (175) – *De blijvende betekenis van de ontmoeting van Jezus en de kinderen* (178) – *De teloorgang van de benaming 'kindervriend'* (179) – *Verbeelding* (181)

Bibliografie 183
Inleiding 183
Opzet (183) – *Presentatie* (185) – *De auteurs* (187) – *De illustratoren* (187) – *De uitgevers* (190) – *De doelgroep* (195) – *Recensies* (195)
0. In het Nederlandse taalgebied gepubliceerde harmonieën 198
1. Protestantse hervertellingen 199
2. Rooms-katholieke hervertellingen 213
3. Protestantse prentenboeken 219
4. Rooms-katholieke prentenboeken 232

Verantwoording en nabeschouwing 235
Verantwoording 235
Nabeschouwing 236

Aanhangsel 241
Vooraf 241
Lijst van afkortingen 256

ANALYSE

1. Inleiding

Doel en opzet

Het doel van dit boek is tweeërlei: (1) een overzicht te geven van specifiek voor de jeugd geschreven Nederlandse publicaties over het leven van Jezus, verschenen sinds het einde van de achttiende eeuw;[1] (2) de analyse van de geschriften. De analyse, deel 1, wordt gevolgd door de bibliografie, deel 2. De analyse bestaat uit een zestal hoofdstukken, gecentreerd rondom themata die een representatief beeld geven van wie Jezus was volgens de auteurs van de geschriften over zijn leven en optreden. Vooraf gaat dit eerste hoofdstuk als een algemene inleiding.

De zin en het nut van de beschrijving van het leven van Jezus voor de jeugd

Geloofsopvoeding

Wat beweegt schrijvers om het leven van Jezus voor de jeugd te schetsen? Een van hen, een vrouw, omschrijft haar doel in 1837 als

> [E]ene poging om Hem [onzen Heiland], door zijne Hemelsche afkomst, zijne leer, daden *en* lotgevallen, *bij de kinderen te schetsen als* den Zoon van God, den Middelaar Gods en der menschen, den eenigen Heiland en Zaligmaker, wien wij door eene Hem welbehagelijke gezindheid en een deugdzaam leven, onze liefde, onzen eerbied en ons vertrouwen moeten bewijzen. (1.20, p. vii)

Haar oogmerk zal instemming hebben gevonden bij haar gelovige tijdgenoten en bij de velen van hen die zich voor of na haar waagden aan de beschrijving van de geschiedenis van Jezus voor jonge mensen.

Voor zowel protestanten als rooms-katholieken is de Bijbel een, zo niet, *de* bron van kennis van de christelijke geloofsleer en moraal. Naar de overtuiging van beide geloofsrichtingen worden leer en leven ook 'gevoed' door de inwijding in de in de Heilige Schrift beschreven geschiedenis.[2] Het leven van Jezus heeft daarin als de cruciale episode in de historie van God en

---

[1] Voor details: de inleiding op deel 2, de bibliografie.

[2] HBGH, 35-37, 85-103, 141-145, 150. Over de uiteenlopende visies op de Bijbel ook: HKPP, 132-135, 231-232; HWRR, 272-285, en passim.

mens een bijzondere plaats. Met hun 'biografie' van Jezus geven de vertellers contouren aan de christologie[3] en schetsen zij Jezus als voorbeeld ter navolging. Weliswaar hebben, zoals in de volgende hoofdstukken zal blijken, diverse auteurs over het leven van Jezus zich sedert het midden van de vorige eeuw bevrijd van confessionele kluisters, maar hun verhalen over Jezus zijn evenzeer uitdrukking van hun wereldbeschouwing en van de door hen bepleite moraal.

De moraal

In de achttiende en negentiende eeuw heeft de moraal een dominante plaats in de hervertelling van het leven van Jezus. Verlichte rooms-katholieken (2.18; 2.19.1) en verwante protestanten zien kans om hun aansporingen aan de jeugd om deugdzaam te leven moeiteloos te verbinden met voorvallen uit Jezus' leven. Hieronder volgen enkele specimina ter illustratie.

Jezus' werkzaamheid als timmerman (Mat. 13:55; Mar. 6:3) en de afkeer die de bewoners van Nazaret van hem hadden (Mat. 13:54-58 par.), zijn aanknopingspunt voor een predikant om de volgende aanbevelingen te doen:

> • En ook hierin moeten wij den Goddelijken JEZUS navolgen, wij moeten noot lui of ledig zijn, maar onze ligchaamskrachten door eenen behoorlijken arbeid oefenen.
> • Wij kunnen hieruit zien, Kinderen! wat *vooroordeelen* niet kunnen doen: en moeten ons daarom van jongs af aan voor dezelve in acht nemen, en nooit iemand om zijne geringe afkomst verachten. (1.16, p. 28, 106)

Een andere predikant wijdt diverse lessen aan de geschiedenis van Jezus' dood en opstanding. De dood van Judas, de verrader van Jezus (Mat. 27:3-5), wordt de kinderen als een afschrikwekkend voorbeeld voorgehouden: 'Dorst naar geld stortte JUDAS in dit onheil [de zelfdoding]. Onbeperkte geldzucht baart gierigheid, en gierigheid is de wortel van alle kwaad'. Hoe anders dan Judas was Jezus. Hij toonde door zijn kruisdood (Mat. 27:50) zijn onuitsprekelijke liefde voor het mensdom. 'Om hetzelve te behouden, ondergaat hij de verschrikkelijkste smerten, zelfs den dood! Vergeet nimmer wat gij hem schuldig zijt!', prent de dominee hen in. Wat over Jezus en de Emmaüsgangers wordt verhaald (Luc. 24:13-35), strekt volgens hem tot voorbeeld: neemt zelfs 'wandelende, uwen kostelijken tijd waar: tracht altijd naar een leerzaam en stichtend onderhoud' (1.33, p. 51, 60, 68-69).

---

[3] In het geval van het rooms-katholicisme ook aan de mariologie. Zie hieronder de paragraaf 'Het leven van Jezus en de rooms-katholieke geloofsleer'.

Als bron van de moraal wordt vaak de Bergrede (Mat. 5-7) besproken.[4] Ik beperk me ter illustratie tot één voorbeeld. Bij Jezus' beschouwing over het geven van aalmoezen (Mat. 6:2-4) merkt een negentiende-eeuwse schrijfster op dat liefdadigheid niet onbegrensd is. De smeekbede van iemand die 'door luiheid en pligtsverzuim arm was geworden', moet genegeerd worden, want: 'Geven wij den luiaard, zo blijft hij lui, maar lijdt hij gebrek en kan hij geene hulp van anderen krijgen, dan leert hij zoo doende, zijne ondeugd inzien, en hij wordt mogelijk nog een nuttig lid der maatschappij' (1.20, p. 57-58).[5]

Het aandeel van de moraal in de geschriften over Jezus is in de twintigste eeuw sterk afgenomen, maar is zeker niet verdwenen. Ook auteurs die vooral de aandacht willen vestigen op Jezus als de Verlosser van zondaren, ontlenen hun ultraorthodoxe moraal aan de verhalen over hem. Het verhaal over de bruiloft in Kana waarbij Jezus aanwezig was (Joh. 2:1-11), prikkelt een van hen tot bijvoorbeeld de opmerking: 'De mensen die gingen trouwen wilden graag dat de Heere Jezus bij hen was. Het is goed om eerst te vragen of de Heere Jezus bij ons wil zijn voordat we iets doen of ergens heen gaan' (1.55, p. 77).

Meer dan Jezus

In de hervertelling etaleren de 'biografen' meer dan hun Jezusbeeld. Ook maken ze kenbaar wie God voor hen is en welke maatschappelijke opvattingen zij erop nahouden. De verhalen over Jezus nodigen hen uit tot (stichtelijke) opmerkingen van verschillende aard. Ik volsta met enkele voorbeelden, om te beginnen over het Godsbeeld, vervolgens over de beoordeling van de joden.

Godsbeeld

Het evangelieverhaal over Jezus die door de wijzen werd aanbeden en aan de kindermoord in Bethlehem ontkwam (Mat. 2:1-18), beweegt een vertelster tot een opmerking over de rol van God in de geschiedenis:

> Wij zagen in dit treffende verhaal den Heiland der wereld in zijne teederste jeugd, door Heidenen geëerd, door Joden vervolgd, maar boven vervolging en eerbetooning bewaakt door zijnen hemelschen Vader, die ook daar, waar Hij het kwade toelaat, nogtans zijnen heiligen raad volvoert en der boozen raad verijdelt. Vergeten wij nooit, al gelukken den zondaar al zijne helsche ontwerpen, al schijnt hij magtig boven allen: God de almagtige spreekt vroeg of laat het 'tot hiertoe en niet

[4] Soms heel uitvoerig (bv. 1.44), soms kort, met de aanbeveling aan de deelnemers van een groepsgesprek 'deze schoone Redevoering te huis na [te] lezen' (1.16).

[5] Voor het onderscheid onverdiende, buiten eigen schuld ontstane armoede en door eigen toedoen ontstane armoede: HKPP, 124-126.

> verder' hoorbaar uit en vernietigt de aanslagen der boozen op zijnen tijd. (1.40, p. 42)

De reactie van de oude Simeon en Anna bij hun kennismaking met de pasgeboren Jezus in de tempel (Luc. 2:25-38) ontlokt een protestants-orthodoxe twintigste-eeuwse verteller de opmerking:

> God ziet niet in de eerste plaats naar mensen met mooie kleren aan of naar rijke mensen, maar wel naar die mensen die dicht bij Hem leven en Hem liefhebben. Daarom mochten deze eenvoudige mensen, het eerste weten wie de Here Jezus was. (1.8, p. 47)[6]

Visie op de joden

Divers is het beeld dat van de joden wordt geschetst. In een boek uit 1801 betoogt de schrijver dat de joden van Jezus' tijd door toedoen van hun geestelijke leiders een verkeerd beeld van de Messias hadden. Door de tijd heen zijn zij aan die opvatting trouw gebleven. Derhalve horen zij niet thuis 'in het bestuur van eene Christen Maatschappij'. Het 'is onbestaanbaar voor hun zelven, en nog meer onbetaamelijk, voor de Christenen' (1.34, p. 57).[7] Een tijdgenoot van de auteur tekent bij Matteüs 27:25 aan: '"God wreke zijnen [Jezus'] dood aan ons, en aan onze kinderen!" IJselijke verwensching! welke ook door God op eene geduchte wijze is vervuld geworden, bij de verwoesting van *Jeruzalem* [in 70 n.Chr.]' (1.10, p. 115). Een halve eeuw later valt een vertelster hem bij met de constatering dat de joden nog altijd 'in ballingschap rond[dolen], ter straffe van's Heilands verwerping' (1.40, p. 386).

In een schoolboekje uit 1829 wordt verhaald hoe 'de godvergetene *Joden*' Jezus voor de kruisiging vernederden door hem 'met vuisten op het hoofd' te slaan en te schreeuwen: 'Zeg, gij *Nazarener!* wie of u daar even sloeg?' (Mat. 26:67-68; Luc. 22:63-64) Vanwege hun 'boosheid', 'dat zij Gods Zoon dus hoonden en bespotteden', ontvingen zij hun loon, de ondergang van Jeruzalem en de verstrooiing over de aarde, want God is rechtvaardig. De schrijver verraadt geen compassie. Wel laat hij weten: 'eens zal de tijd komen, dat zij Jezus leer zullen omhelzen' (Rom. 11:26-32) (1.58, p. 102-103, 109). Een soortgelijke opmerking maakte een schoolinspecteur al eerder (1.51.3, p. 5), maar hij benadrukt hoe betreurenswaardig de verdeeldheid tussen de christenen en de joden is omdat zij allen aan één en dezelfde God geloven, 'den almachtigen en goeden God, die de Heer van de wereld is'. Hij voegt er nog aan

---

[6] Over het Godsbeeld in de godsdienstige literatuur voor kinderen ook: HKPP, 144-151, 228-231.

[7] Niettegenstaande hun maatschappelijke gelijkstelling sedert 1796 werden de joden niet toegelaten tot bijvoorbeeld de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

toe dat 'de Kristenen gelooven, dat *dit* volmaakte kind [Jezus] uit de Jooden geboren is' (1.51.6, p. 25-30).

Het jood-zijn van Jezus geniet bijzonder aandacht in een geschrift uit 1828. Hoewel de schrijfster erkent dat de joden 'verblind' waren en zij Jezus versmaad en gedood hebben, mag niet over het hoofd gezien worden dat Jezus om vergeving voor hen heeft gebeden (Luc. 23:34). Het brengt haar tot de vraag:

> En zouden wij, zondige menschen, dan die onwetendheid van JEZUS moordenaren aan hunne kinderen, door minachting, door versmading of mishandeling mogen straffen [?] Neen, beschouwen wij hen nog als kweekelingen der wakende Voorzienigheid, die voorzeker door hunne duurzame afzondering, iets groots, iets heerlijks bedoelt. (1.45, p. 80, 134)

In een in 1812 in vertaling gepubliceerde samenspraak zijn de de jeugdige gesprekspartners ontdaan over het wrede lot dat Jezus treft. Een meisje moet ervan huilen. Haar broertje reageert met: 'Ik ben ook wel bedroefd [...]; maar ik ben te kwaad op die joden, de hogepriesters, en op alle die andere schurken, om te kunnen huilen'. Daar blijft het bij. De vader gaat er niet op in, maar zegt: 'Mijn tijd is bijna verstreken, kinderen, dus moet ik voortgaan' (1.35, p. 132). Een vrijzinnig-protestantse predikant zou de opmerking niet onbeantwoord hebben gelaten. In een boekje uit 1887 zet hij uiteen hoe onjuist het is Jezus' dood toe te schrijven aan de joden. Jezus was het slachtoffer van de 'zonden en gebreken', stelselzucht, hebzucht, mensenvrees en zo meer, de kwalen van alle bij zijn veroordeling betrokken mensen, ook van zijn eigen vrienden. Hij voegt daaraan toe: 'Indien een dezer zonden dus nog in ons heerscht, staan ook wij als medeplichtigen bij zijn kruis' (1.32.2, p. 34).

Opmerkelijk is hoe achttiende-eeuwse Duitse verlichte theologen in vertaald werk een lans breken voor een gelijkwaardige behandeling van joden en christenen. Voor een protestantse schrijver is de onmin waarin Samaritanen en joden in de tijd van Jezus leefden (Joh. 4:9), aanleiding voor de constatering dat de christenen in het verleden ten onrechte 'de arme Joden gehaat en versmaad' hebben. Bij de bede 'Uw Koninkrijk kome' uit het Onze Vader (Mat. 6:10), roept hij de vraag op hoe het toch komt dat de onder de christenen levende joden zich niet aangetrokken voelen tot het christendom. Hij geeft zelf het antwoord: als men ziet 'hoe de Joden door de Christenen gedrukt worden', hoeft dat geen verbazing te wekken (1.44, p. 62, 120). Een rooms-katholieke schrijver doet in zijn uitleg van het Onze Vader de aanbeveling om, wanneer er een behoeftige jood, die Jezus Christus niet kent, voor onze deur staat, hem te geven wat we kunnen missen, want 'hij is een mensch, en God heeft hem geschapen, zoo wel als ons, Christen-kinderen' (2.16, p. 29).